

ДО ПРОБЛЕМИ СЛОВОТВІРНОЇ ФЕМІНІЗАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ НОВІТНЬОЇ ДОБИ: ТРАДИЦІЯ І СУЧАСНІСТЬ. 1¹

У статті здійснено спробу визначити лінгвістичний статус процесу словотвірної фемінізації в українській граматиці в період українізації 20-30-х років ХХ ст. Автор аналізує відображення словотвірної фемінізації в граматиках кінця ХХ — початку ХХІ ст., а також у мовознавчих дослідженнях учених, які стояли на позиціях дерусифікації та націоналізації української мови.

Ключові слова: фемінінне словотворення, фемінатив, українізація, маскулінізм, генералізувальна функція.

Тектонічні зрушення в українському соціумі на межі тисячоліть не могли не позначитися на динаміці мови. Бурхливі та суперечливі процеси оновлення українського лексикону, зокрема й сучасна українська неофемінінна словотворчість, зумовлені загальними тенденціями демократизації та лібералізації суспільних і мовних норм та покликані забезпечити розвиток мови відповідно до її нового соціально-політичного статусу. Водночас аналіз змін в українській мові новітньої доби охоплює весь комплекс проблем сучасної мовознавчої науки, серед яких — проблеми націоналізації (автохтонізації) української мови, мовного нормування, визначення засад формування нового літературного взірця української мови на тлі розмаїття її сучасних функціональних стилів та комунікативно-прагматичних різновидів, вироблення нових методологічних підходів і способів дослідження, пояснення та оцінки нових мовних явищ.

Активізація процесів фемінінного словотворення на межі тисячоліть викликала до життя широку й барвисту палітру нових найменувань жінки: *мовкиня, мовознавка, філологиня, критична, політична, теоретикиня, директриня, міністерка, канцлериня, правдописка, прозаїчна, списконоша, старостка, психоаналітична, консулка, багатоборка, можновладиця, оскажниця, одержимця, велетка, олігархиня, синоптикиня, фтізіятриня* тощо². Проте в час, коли ліберальне суспільство надало носієві мови «максимальну кількість»

¹ Дослідження виконане за фінансової підтримки проекту *Zahraníční mobilita akademických pracovníků Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci* (2013) та гранту FF_2013_015 *Kultura a struktura slovanských jazyků v období globalizačních protěp: lingvoekologický přístud.*

² *Архангельська А.* Систематизований покажчик слововживань неологізмів-фемінативів в українському мовленні кінця ХХ — початку ХХІ століть // *Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах.*— Рівне ; Оломоуць, 2011.— С. 188-243.

свободи у виборі слів і висловів, які йому більше до душі (напр.: жінка-міністр: *міністр* vs. *міністра*, *міністерка*, *міністриня*, *міністреса*, *міністерша*!) жінка-політик: *політик* vs. *політична*, *політикиня*, *політикеса*?; жінка-політолог: *політолог* vs. *політоложка*, *політологша*, *політологиня*!; жінка-вчитель: *учителька* vs. *учительша*, *учителькиня*, *учителиця*?; жінка-професор: *професор* vs. *професорка*, *професориня*, *професориця*, *професореса*, *професориса*, *професорша*, *професориха*³), мовознавці не повинні стояти осторонь і мовчки споглядати процес демократичного загальнонародного вибору між *-тичками*, *-ложками* та *-телищами* (нехай, мовляв, народ самостверджується!), але й оцінювати та по змозі впливати на результат такого вибору⁴.

Торкаючись питань норми та її кодифікації, Г. Яворська зауважує: «При описі цих проблем дослідникові надзвичайно важко утриматися від оцінних суджень, зберегти об'єктивний погляд на речі, побудувати виклад за принципом *sine ira et studio*, без гніву та упереджень. Виходів з цієї ситуації може бути два. Перший — взагалі утриматися від спроби об'єктивно проаналізувати сучасний стан речей, дати процесам відстоятися і тоді спокійно описувати їх результати. Цей вихід має свої переваги, не кажучи вже про те, що є безпечнішим. Другий потребує насамперед вироблення адекватного методу опису таких явищ⁵. Він є складнішим і «небезпечнішим», проте, за І. Огієнком, «без якоїсь настанови, як бути, мова позостається як череда без пастуха: кожен буде опиратися на свій смак і свої бажання, а це веде тільки до анархії в мові»⁶.

Відомо, що демократичні тенденції далеко не завжди справляють беззастережно позитивний вплив на подальший мовний поступ. Ламаючи обмеження, визначені чинною нормою, яка в українській мові в більшості випадків тяжіє

³ Приклади вибрано з контекстів актуальних слововживань у сучасному українському мовленні, в окремих випадках — із виданих словників та реєстрів неологізмів, уміщених у словниках: Словник староукраїнської мови ХГV-XV ст. : У 2 т.— К., 1978 (далі — ССУМ/XIV-XV ст.); Словник української мови XVI — першої половини XVII ст. / Відп. ред. Д. Гринчишин, М. Чікало.— Л., 1995-2000.— Вил. 2-7 (далі — СУМ/XVI — пер. пол. XVII ст.); Нові слова та значення : Словник / Уклад.: Л. В. Туровська, Л. М. Василькова. — К., 2009. — 271 с.; *Віняр Г. М., Шпачук Л. Р.* Словник новотворів української мови кінця ХХ століття.— Кривий Ріг, 2002.— Вип. 2.— 180 с.; *Мазурик Д.* Нове в українській лексиці: Словник-довідник.— Л., 2002.— 130 с.; Нові й актуалізовані слова та значення : Словникові матеріали 2002-2010 :1550 слів і словосполук/Під ред. В. О. Балог та ін.— К., 2010.—280 с.; *Стишов О. А.* Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації).— 2-е вид.— К., 2005.— 388 с.; Словотворчість незалежної України. 1991-2011 : Словник / Уклад. А. Нелюба.— Х., 2012.— 608 с.

⁴ Див. про це: *Архангельська А.* Новотвори-фемінативи в українській мові нової доби: неологізми, okazіоналізми чи ефемеризми? // Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах.— Рівне ; Оломоуць, 2011.— С. 67-122; *Архангельская А.* Сексизм в языке: мифы и реальность.— Оломоуць, 2011.— С. 188-234; *Архангельська А.* Неофемінативи як «гра за правилами порушення відомих правил» і проблеми перекладу *I I* Наук. зал. Нац. ун-ту «Острозька академія» : Сер. «Філологічна».— Острог, 2013.— Вип. 36.— С. 293-297; *Архангельська А.* Жінка і політика: нове в новому українському назовництві *I I* Rossica Olomucensia.— 2013.— Vol. 52. N 1.— С. 5-11; *Архангельская А.* Гендерно-чувствительное реформирование славянских языков и задачи лингвоэкологии // *Slavia. Česká lingvistika : Příspěvy k XV mezinárod. sjezdu slavistů.* Minsk, 20-27.8.2013.— 2013.— Seš. 1-2.— С. 1-14; *Архангельська А.* Неофемінативи в новітній українській мові: лексикографічний і транслатологічний аспект // 36. наук, праць Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. Актуальні питання сучасної філології : Мовознавчі студії.— Рівне, 2013.— Вип. 21(3).— С. 59-64.

⁵ *Яворська Г.* Норми літературної мови // Українська мова / Наук. ред. С. Єрмоленко.— Ороіе, 1999,—С. 201.

⁶ *Огієнко І.* (Митрополит Іларіон). Наша літературна мова : Як писати й говорити по-літературному. Мовні нариси / Упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик.— К., 2011,—С. 167.

до маскулінізмів у генералізувальній функції на позначення особи жіночої статі за професією, родом діяльності, соціальною функцією чи статусом (*професор, доктор філологічних наук, відомий соціолінгвіст, теоретик мовознавства Марія Петренко*), носії мови, захопившись процесом нового, вільного від будь-яких обмежень фемінічного мовотворення, часто демонструють відсутність належних знань про мову, мовної інтуїції, мовного смаку, мовної культури, того, що чеський учений, представник Празької школи Б. Трнка свого часу дуже вдало назвав *proživdnijazyka*⁷ і що ми називаємо внутрішнім чуттям мови.

Активізація процесів словотвірної фемінізації на межі тисячоліть зумовлена в українському лінгвокультурному просторі взаємодією кількох чинників. О. Тараненко виокремлює головні: демократизація суспільного життя, національно-мовний пуризм та вплив ідей феміністської, або тендерної, лінгвістики (вчений визначає його як менш значний на тлі інших чинників, що стимулюють цей процес⁸). Проте ідеологічний імператив праць представниць цього напрямку досліджень таки справляє свій вплив на свідомість мовців: жінка має бути звільнена від деспотизму маскуліноцентричної мови за будь-яку ціну!⁹ Наслідком загальних процесів демократизації стала снага українського суспільства до повнокровного самостійного розвитку своєї мови, що тривалий час перебувала під потужним впливом сильніших мов сусідніх народів. У загальній спрямованості цих процесів, за О. Тараненком, простежується складна взаємодія *національно-мовного* (прагнення до обмежень наслідків іншомовних впливів на структуру української мови й розширення наявності її питомих, органічних елементів) та *соціально-мовного* (прагнення до очищення словникового складу української мови від мовних залишків радянського минулого)¹⁰. Як наслідок — перегляд нормативних засад української літературної мови в напрямку відштовхування від іншомовних впливів, пошуку національної самобутності та активізації мовностилістичних домінант, сформованих у попередні періоди і задекларованих у період українізації 20-30-х років минулого століття. Процес активізації творення фемінативів супроводжується стилістичним перерозподілом уже наявних у мові дериватів на позначення особи жіночої статі, зафіксованих словниками з обмежувальними позначками *розм., рідко, заст. (філософка, літератка, інженерка)*, та актуалізацією фемінативів, наявних в українській мові періоду українізації і засвідчених у мові української діаспори (*лідерка, членкиня, прем'єрка* тощо)¹¹.

Безумовно, тенденція до суфіксального творення іменників зі значенням жіночої статі від маскулінічних номінантів внутрішньо властива системі української мови як мови з розвиненою категорією роду. У новітній академічній гра-

⁷ *Tmka B.* Jazykozpyt a mysl'ňkovd struktura doby // Slovo a slovesnost.— 1948.— R. 10. ř. 2,— S. 78-79.

⁸ *Тараненко О. О.* Принцип андроцентризму в системі мовних координат і сучасний тендерний рух // Мовознавство.— 2005.— № 1.— С. 22.

⁹ Див., напр.: *Синчак О.* Як мова вбиває експертку // Критика.— 2011.— Ч. 11-12 (169-170).— Листоп.-груд.— С. 33-35; *Чусіківа О. В.* Тендерна проблематика на заняттях з «української мови (за професійним спрямуванням)» // Наук.-практ. конф. наук.-пед. працівників, науковців, аспірантів та співробітників Української інж.-пед. акад. (18-25 лютого 2011 р.): 36. тез доп.—Х., 2011.— Ч. 5. Розд. 1.— С. 52.

¹⁰ *Тараненко О. О.* Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української мови і явище пуризму (на загальнослов'янському тлі) // Мовознавство.— 2008.— № 2-3.— С. 159.

¹¹ *Тараненко О. О.* Мова української західної діаспори і сучасна мовна ситуація в Україні (на загальнослов'янському тлі) // Мовознавство.— 2013.— № 2-3.— С. 76.

матиці зазначено, що «в сучасних тенденціях стосовно родової категоризації іменника помітним явищем (розрядка наша. — А. А.) постає співвідносність назв осіб чоловічого й жіночого роду. Ця співвідносність є найтиповішим і найпродуктивнішим способом творення іменників на позначення осіб в українській мові. Вона втілюється в суфіксальному різновиді афіксальної деривації. За допомогою суфіксів утворюються співвідносні іменники жіночого роду від іменників чоловічого роду на позначення осіб за фахом, суспільною діяльністю, національністю, територіальною належністю»¹². Проте «в деяких випадках співвідношення “назва особи чоловічої статі” — “назва особи жіночої статі” не має регулярного, обов’язкового характеру, оскільки значну частину іменників у формі чоловічого роду використовують для позначення осіб як чоловічої, так і жіночої статі, наприклад, численні назви за професією, тому відповідні іменники виступають насамперед як узагальнені особові назви»^{12 13}.

Яким же явищем в українській мові є моцїйна кореляція: помітним чи послїдовним, системним; обов’язковим чи необов’язковим, з високим ступенем регулярності¹⁴ чи регулярним; історично сформованим як відносно стабільний процес у словотвірній системі української мови чи таким, що розвивається за принципом «пїків»? Важливо також визначити, наскільки питомим для української мови є маскулінізм у генералїзувальній функції (*агроном, адвокат, прокурор, хїрург* та ін. на позначення жїнки) і наскільки внутрішньо властивими системї та структурї української мови є лїнгвальні чинники, що обмежують і стримують творення парних іменників жіночого роду від маскуліїнних номїнантів *академік, кардіохїрург, ад’юнкт, поліглот, посол, пішохїд, екскурсовод, іракець, закарпатець, пілот, штукатур* тощо¹⁵; в якому співвідношенні щодо стримування процесу словотвірної фемїнізації перебувають чинники лїнгвальні та нелїнгвальні.

Захисники й прихильники обов’язковостї та питомостї для української мови процесу словотвірної фемїнізації кїнця ХХ — поч. ХХІ ст. наполягають: українська мова — невичерпна, універсальна і водночас унікальна за своїми словотвірними можливостями, а отже, проблеми називання жїнки, визначення її

¹² Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови : Академічна граматики української мови / За ред. І. Вихованця.— К., 2004.— С. 91; Клименко Н. Ф. Моцїя // Українська мова : Енциклопедія.— 2-е вид., перероб. та доп. / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (спївголови) та ін.— К., 2007.— С. 384; Ковалик І. І. Питання слов’янського іменникового словотвору.— Л., 1958.— 156 с.; Фекета І. І. Розвиток жїночих особових назв у сучасній українській мовї // Мовознавство.— 1975.— № 2.— С. 21—25; Брус М. Фемїнітиви української мови в переплетенні давніх і сучасних тенденцій // Вісн. Львів, ун-ту : Сер. «Фїлологія».— 2009.— Вил. 46. Ч. 1.— С. 61-69.

¹³ Грищенко А. П. Іменник ІІ Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка.— К., 1997.— С. 331.

¹⁴ ВалухЗ. Реалїзація модифїкаційної словотвірної семантики в українських фемїнативах // Проблеми сучасної фїлологїї: лїнгвістика, літературознавство, лїнгводидактика : 36. наук, праць.— Полтава, 2013.— Вип. 6.— С. 20.

¹⁵ Див. традиційно-нормативний погляд на такі явища у працях : Словотвір сучасної української літературної мови / Відп. ред. М. Жовтобрюх.— К., 1979.— С. 95; Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматики української мови : Морфологія.— К., 1993.— С. 54—63; Клименко Н. Ф. Зазнач, праця.— С. 384.; Тараненко О. О. Принцип андроцентризму...— С. 23; ГорпиничВ. О. Морфологія української мови.— К., 2004.— 336 с.; Загїтко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови: Морфологія. Синтаксис.— Д., 2011.— С. 149-157; Недбайло Л. І. Утворення іменників жіночого роду — назв осіб за професією.— <http://www.kultura.movy.org.ua/KM/pdfs/Magazine4-5pdf>; Масенко Л. Назви професій і звань у сполученні з жіночими прїзвищами.— <http://www.kultura.movy.org.ua/KM/pdfs/Magazine17-16pdf>.

місця і значущості в спільноті може повністю задовольнити дериваційно-номінативна система української мови. «Жіноче словотворення» у радянські часи перебувало під потужним диктатом штучно визначених і силоміць нав'язаних жорстких правил, інспірованих нормою російської мови. Вони обмежували як використання готових словотвірних фемінативів (*майстриня, кравчиня, лікарка*), так і творення нових, що призвело до масового спустошення іменникових парадигм (від значної кількості тогочасних назв чоловіків не утворено жіночих номенів). Радянська наука намагалася науково обґрунтувати небажаність творення лексем на позначення жінок через їхній позакультуромовний статус. В українській мові жодних власне лінгвальних системотвірних обмежень для фемінінного словотворення немає^{16 17}, є лише лжестримувачі, і саме у зв'язку з таким здебільшого штучним станом у системі «жіночого словотворення» сформувалася небезпідставна думка про неможливість творення назв жінок від низки іменників на позначення чоловіків¹⁸. На цій ланці українська мова не виявляє жодної словотвірної недостатності¹⁸, а закономірності фемінізації («словотвірний аванс») в українському «жіночому назовництві» просто неспрацьовані. Українське фемінінне словотворення нової доби жодним чином не порушує «словотвірного спокою». Єдиним природним обмежувачем для словотвірних процесів на позначення особи жіночої статі була і залишається неактуальність референтів¹⁹.

Інші дослідники зосереджуються на дещо інших, проте також головно позамовних обмежувальних чинниках²⁰. Частина вчених, беручи до уваги системотвірні характеристики української мови, наполягають: уживання маскулінізму в генералізувальній функції на позначення жінки (*професор Ніна Озерова, жінка-професор*) — факт, що суперечить морфолого-синтаксичним нормам української мови²¹. Настав час ламати традицію і щодо місця феміна-

¹⁶ У сприятливих умовах серед слів *стрілець, ловець, борець, їздець, митець, охоронець, топограф, біолог, академік, продавець, виборець* є ті, які зреалізували свої словотвірні можливості (*мисткиня, продавчиня, біологиня, виборчиня*), а інші — виявляють свої приховані можливості до принагідного природного продовження ланцюжка (*стрілець -> стрільчиня, ловець -> ловчиня, топограф -> топографиня*) (*Нелюба А. М.* «Гендерна лінгвістика» і малопродуктивні словотвірні засоби I I Лінгвістика : 36. наук, праць.— Луганськ, 2011, — № 1, — С. 137).

¹⁷ Там же, — С. 137.

¹⁸ Пор. думку З. Валох про «нульову спроможність» деяких іменників чоловічого роду (*стрілець, ловець, борець, охоронець, топограф, біолог, виборець, академік*) до творення корелятивних пар зі значенням жіночого роду (*Валох З.* Словотвірна парадигматика іменника в українській мові.— Полтава, 2005.— С. 107).

¹⁹ *Нелюба А. М.* «Гендерна лінгвістика»... — С. 135-137; *Нелюба А. М.* Стримувані у словотвірних процесах української мови I I Лінгвістичні студії : 36. наук, праць.— Донецьк, 2009.— Вип. 18.— С. 135; *Нелюба А.* Балотеса, дойчення, Guten-Morgen-івець: чи порушують вони словотвірний спокій // 36. Харків, історико-філол. т-ва : Нова серія.— 2009.— Т. 13.— С. 159-172; *Гінзбург М.* Тендерні особливості української мови, на які треба зважати // Українознавчий альманах.— К.; Мелітополь, 2012.— Вип. 9.— С. 81; *Пузыренко Я.* Маскулінізація як фактор впливу на агентивно-професійно-номінацію жінки // *Žalba, diskursas, kultūra: problemos ir sprendimai* : Матеріали междунар. науч. конф. «Человек в пространстве языка», Каунас, 16-17 мая 2008.— Каунас, 2008.— С. 222-223.

²⁰ *Брус М.* Зазнач, праця.— С. 61-69; *Мороз Т.Ю.* Явище семантико-граматичної асиметрії в системі морфологічних категорій іменника.— Х., 2009.— 184 с.; *Пузыренко Я. В.* Агентивно-професійні назви осіб жіночої статі в лексикографічному описі та узусі: Автореф. дис. ... канд. філол. наук.— К., 2005.— 21 с.

²¹ *Пономарів О. Д.* Культура слова : Мовностилістичні поради.— К., 1999.— С. 164; *Федурко М.* Словотвірна морфологія українських фемінативів у лінгвокультурологічному аспекті // Відображення історії та культури народу в словотворенні.— К., 2010.— С. 439.

тивів у стилістичній стратифікації сучасної української мови²², до того ж чи не найвагомим стримувальним чинником широкого функціонування фемінативів у інших стилях, ніж розмовний та публіцистичний, є обмежувальна позначка *розм.*, також інспірована в українській лексикографічній традиції переважно позамовними чинниками.

Деякі мовознавці застерігають: більшість із фемінінних інновацій усе ж містять відтінок розмовності²³, проте далі наголошують, що в мові ЗМІ зафіксовано приклади, коли в процесі активного функціонування, інтенсивного «розкручування» в мові мас-медіа деякі з них здатні поступово втрачати відтінок розмовності і ставати нейтральними (*плавчиня, борчиня, членкиня*), проникаючи в усі різновиди української мови, навіть ставати надбанням офіційно-ділового і наукового стилів²⁴. На думку Б. Ажнюка, сьогодні «відбувається помітне розширення сфери функціонування форм жіночого роду іменників на позначення професій, посад тощо. Донедавна вони сприймалися здебільшого як елементи просторіччя та побутового мовлення (*директорка, менеджерка*), проте останнім часом форми на зразок *лідерка, конгресменка, прем'єрка* дедалі активніше вживаються в засобах масової інформації й поступово втрачають маргінально-просторічне забарвлення»²⁵. Варто зауважити, що М. Брус пише про «виведення назв жінок на рівень загальноживаних стилістично нейтральних слів» як про «давню тенденцію розвитку фемінітивної системи української мови»²⁶.

Виходячи з розуміння прибічниками новітньої словотвірної фемінізації як «давньої мовної традиції *послідовного* вживання іменників жіночого роду»^{27 28}, «дериваційної *закономірності*»²⁸ (курсив наш. — А. А.), що корелює з поняттям обов'язковості, регулярності, повторюваності мовного явища, яке «має силу правила, обов'язкового, що відбувається, здійснюється, проводиться систематично, рівномірно»²⁹, спробуємо з'ясувати, чи справді фемінінне словотворення в системі й структурі української мови в часовій проекції визначається послідовністю, чіткою повторюваністю або ж принаймні виявляє стійку тенденцію до регулярності і чи є вагомим підставою надавати йому в новітній українській мові статусу обов'язковості.

У сучасних працях з історичної морфології української мови чітких та однозначних свідчень про систематичне і послідовне творення в нашій мові більш ранніх періодів її розвитку парних іменників на позначення особи жіночої статі виявити не вдалося³⁰. Спеціальні дослідження назв осіб, зокрема й

²² Пономарів О. Д. Іменники жіночого роду у назвах за професіями // Філософсько-антропологічні студії : Спецвипуск.— К., 2001.— С. 185; Пузиренко Я. До проблеми номінації осіб жіночої статі в українській мові (тендерний аспект) // ІІ Наук. зал. Нац. ун-ту «Кієво-Могилянська академія».— К., 2001.— Т. 18.— С. 39.

²³ Стишов О. А. Номінації осіб у сучасній українській мові (на матеріалі дискурсу ЗМІ) // ІІ Мовознавство.— 2012.— № 6.— С. 28.

²⁴ Там же.

²⁵ Ажнюк Б. Інновації в системі української мови та тенденції її розвитку // Освіта і управління.— 2008.— Т. 11. № 2-3.— С. 37—42.

²⁶ Брус М. Знач, праця.— С. 62.

²⁷ Федурко М. Знач, праця.— С. 435.

²⁸ Нелюба А. «Тендерна лінгвістика»...— С. 137.

²⁹ Сучасний словник іншомовних слів / Укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк.— К., 2006.— С. 585.

³⁰ Див.: Крижанівська О. І. Історія української мови : Історична фонетика. Історична граматика.— К., 2011.— С. 72-74; Наєнко Г. М. Історична морфологія української мови : Динаміка граматичної форми.— К., 2010.— С. 13-15.

фемінативів в українській мові, починаючи з XI ст. і до сьогодні³¹, на жаль, не дають вичерпної відповіді на це питання: частина праць присвячена найменуванням осіб взагалі або лише осіб чоловічої статі, частина — осіб жіночої статі; вони виконані на дещо відмінному стилевому матеріалі та ілюструють не цілком тотожні підходи до його аналізу.

За нашим глибоким переконанням, аналіз суто жіночих номінантів (фемінативів) поза системою відповідних чоловічих (маскулінізмів) є методологічно недостатнім і дослідницьки недоцільним. Він не дає можливості простежити вектори розвитку, динаміку формування парних іменників жіночого роду на базі чоловічих чи інших наявних у мові найменувань, які є твірними, у ретроспективі, виявити інтенсивність фемінізувальних процесів у різні періоди розвитку української мови та доказово підійти до кваліфікації такого явища, як фемінізація, у староукраїнській мові, новій українській мові, українській мові радянської доби та українській мові на межі тисячоліть. Це саме стосується і номінантів *feminina tantum* або таких, що утворювалися (у певні періоди і з певною інтенсивністю) «черезкроковим»³² шляхом. Строга статистика, кількісна оцінка демаскуліних фемінативів, кодериватів відприкметникового, віддієслівного, відіменникового походження, дефемінінних слів і принагідно фемінативів, утворених іншим, ніж названі, шляхом, надійні узагальнення розкрили б дослідникам словотвірної фемінізації реальний стан розвитку та становлення цього явища, його продуктивність та інтенсивність в українській мові на різних часових зрізах, починаючи з XI ст. й до сьогодні. Крім того, надзвичайно важливо розрізняти серед досліджуваних фемінативів релятивні (зокрема й демографічні³³ — назви за расовою, національною, територіальною ознакою тощо) та кваліфікативні й оцінні найменування³⁴, адже активність продукування, скажімо, релятивних статусних найменувань осіб жіночої статі (за професією, родом занять, соціальним станом і статусом) зумовлювалася в усі періоди переважно нелінгвальними (соціокультурними) чинниками, натомість у інших групах фемінативів такі чинники не мали вирішального значення.

Попри наявність спеціальних історичних словників української мови у названих вище працях не завжди чітко відмежовано жіночі назви, що були,

³¹ Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду).— К., 1993.— 214 с.; Брус М. П. Фемінітиви в українській мові XI-XV ст. // Вісн. Запоріж. нац. ун-ту. Філол. науки.— Запоріжжя, 2006.— С. 28-34; Гумецька Л. Л. Нарис словотвірної системи української актової мови XIV-XV ст.— К., 1958.— 298 с.; Брус М. Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI-XVII століть: словотвір і семантика : Автореф. дис.... канд. філол. наук.— Івано-Франківськ, 2001. — 20 с.; Кровцька О. В. Назви осіб в українській мовній традиції XV-XVIII ст.: Семантика і словотвір.— Л., 2002.— 211 с.; Семенюк С. П. Формування словотвірної системи іменників з модифікаційним значенням жіночої статі в новій українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук.— Запоріжжя, 2000.—19 с.; Семенюк С. Формування підсистеми фемінітивів нової української мови (суспільно-політична лексика) // Вісн. Львів, ун-ту : Сер. «Філологія».— Вип. 34. Ч. 1.— С. 261-267.

³² Черезкроковий словотвір - явище пропускання ланок під час словотвірних процесів, пропущений дериваційний крок (*форум* → «?» → *форумчанка*). Див. докладніше: Нелюба А. М. Черезкрокове словотворення й інноваційні явища в українській мові (на зразках суфіксальних дериватів) // Вісн. Дніпропетр. нац. ун-ту. Сер.: «Мовознавство».— 2009.— Вип. 15.— Т. 1.— http://www.nbu.gov.ua/Portal/NaturaWdpu/Movozn/2011_17_1/article/5.pdf.

³³ Гак В. Г. Человек в языке // Логический анализ языка. Образ человека в языке и культуре.— М., 1999.— С. 74.

³⁴ Див. докладніше: Архангельська А. 'Чоловік' у слов'янських мовах.— Рівне, 2007.— С. 99-101.

власне, *утворені*, а не засвідчені чи виявлені, у пам'ятках або текстах у аналізованій авторами період. Скажімо, номінант *богъ* засвідчений у ССУМ ХГV-XV ст.³⁵, проте *богиня* з'являється лише в СУМ XVI — перша пол. XVII ст.³⁶; *братъ*, *братаничъ* «син брата» і *братанича* «дочка брата» містяться в ССУМ XIV-XV³⁷, а *братана* ще не фіксується СУМ XVI — перша пол. XVII ст. Номінант *вуй* засвідчений у СУМ XVI — перша пол. XVII ст.³⁸, тому є цілком об'єктивні підстави вважати фемінативи *братана*, *вуйна* утворенням, датованим починаючи з другої половини XVIII ст. У словнику Є. Тимченка³⁹ та ССУМ ХГV-XV не засвідчено номінанта *другъ*, тому можна передбачити його появу і, відповідно, жіночих корелятивів *друга* та *другиня* у пізніший час. Не лише жіночий номінант *блудниця*, але пару *блудникъ* — *блудниця* засвідчено в мові значно раніше, ніж це впливає з дослідження С. Семенюк, — у словнику СУМ XVI — перша пол. XVII ст. Подібна заувага стосується і найменування *княжна*, аналізованого дослідницею знову ж таки чомусь у межах *нової* української мови⁴⁰, у той час як він разом з відповідним маскулінізмом *князь* відображені у ССУМ ХГV-XV ст.⁴¹. Спрямоване дослідження буде, безперечно, дуже складним і копітким з погляду праці з лексикографічними джерелами, але підхід, зорієнтований на вияв інтенсивності, особливостей, векторів, тенденцій розвитку і становлення «жіночого словотворення» на кожному часовому проміжку, уможливить бачення того, як у часі кількісно і якісно формувалася підсистема фемінативів, зокрема й словотвірних, які жіночі назви виникли більш-менш одночасно з відповідними чоловічими, а які — значно пізніше від них, наскільки активно поповнювався жіночий лексикон демаскулініними і не-демаскулініними номінантами особи жіночої статі в певні періоди. Лише комплексний і цілеспрямований підхід до системи українських фемінативів — разом із характерним для сучасних досліджень (безперечно, важливим) визначенням продуктивності фемінізувальних формантів і опису лексико-семантичних груп фемінативів — у ретроспекції дасть нам реальне уявлення про стабільно інтенсивне / хвилеподібне, послідовне / непослідовне творення фемінативів у різні періоди розвитку мови та його проєкцію на сьогодні.

Проблеми деривації, зокрема й у сфері жіночих найменувань, в українських граматиках XIX — поч. XX ст. розглядалися лише принагідно. Більшість граматистів цього періоду просто перелічують окремі форманти в рамках словотвору певної частини мови (М. Лучкай. «Грамматика слов'яно-руська», М. Осадець. «Грамматика руского языка», О. Огоновський. «Грамматика руского языка для шкіл середних», М. Левицький. «Українська грамматика для самонавчання», М. Наконечний. «Українська мова»). Інші — подають у певний спосіб систематизований опис «жіночого словотворення»: у «Руській граматиці» С. Смаль-Стоцького та Т. Гартнера (1914) представлено не лише розгалужену систему словотвірних формантів, а й уміщено класифікацію назв осіб за морфологічним вираженням мотивувальної основи. В «Українській

³⁵ ССУМ ХГV-XV ст.— Т. 1.— С. 481.

³⁶ СУМ XVI — перш. пол. XVII ст.— Вип. 3.— С. 64; Вип. 5.— С. 72.

³⁷ ССУМ ХГV-XV ст.— Т. 1.— С. 122, 119.

³⁸ Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст. : У 2 т. / Підгот. до вид. В. В. Німчук, Г. І. Лиса.— К. : Нью-Йорк, 2003.— Т. 1.— С.

³⁹ СУМ XVI — перш. пол. XVII ст.— Вип. 2.— С. 121-122; Вип. 7.— С. 10.

⁴⁰ Семенюк С. П. Формування словотвірної системи іменників...— С. 15.

⁴¹ ССУМ ХГV-XV ст.— Т. 1.— С. 481.

граматиці для школи» Є. Тимченка (1907) бачимо спробу структурного аналізу мотивувальних основ, від яких творяться назви осіб жіночої статі. З подібних позицій представив свій виклад питань «жіночого словотворення» І. Нечуй-Левицький у «Граматиці української мови» (1914, Ч. 1). В. Сімович у «Граматиці української мови» (1918) подає лексико-словотвірну класифікацію жіночих особових найменувань. Зауважимо, що всі названі граматики мали не теоретичне, а практичне спрямування. Вони, за В. Сімовичем, «мають собі за завдання в найкоротшому часі зазнайти читачів з найважливішими законами української мови та прикласти ті закони до життя, себто використовувати ті закони в мові та на письмі»⁴².

Проте і для практичного вивчення й користування мовою людині потрібно мати якусь настанову: творення парних найменувань жіночого роду — явище послідовне, системне, обов'язкове чи ні?; чи є в українській мові якісь слова чи групи слів, від яких жіночі назви не творяться?; які чинники творення жіночих корелятив стримують і які, навпаки, стимулюють? Таких коментарів граматики XIX — поч. XX ст. не містять.

У пошуках відповіді на поставлене питання звернімося до імен учених, праці яких відображали й розвивали національно свідому наукову думку доби українізації 20-30-х років XX ст. і були за радянських часів замовчувані. Якщо фемінізація справді була глибоко закорінена в систему української мови дорадянського і початку радянського періоду, виразно відрізняючи її від російської, а дериваційна закономірність утворення жіночих назв від назв чоловіків за видом діяльності, професією, як її розуміє А. Нелюба⁴³, все ж існувала, то праці, зорієнтовані на проблеми й шляхи дерусифікації української мови і пізнішого, ніж доба українізації, періоду, не мали б оминути увагою цього явища. Вони, як відомо, не відповідали русифікаційній політиці тогочасної влади, однак «для вільного українського слова ... й далі лишаються найвищим авторитетом у справі норм української літературної мови»⁴⁴. За Ю. Шевельовим, праці українських граматистів цієї когорти «виявляли національні питоменності української мови і виводили на світло денне чуже, позбавлене коріння і ґрунту»⁴⁵.

Говорячи про снагу українських мовознавців до нормалізації літературної мови, відмежування норм української мови від норм російської, маємо передусім згадати ім'я одного з непересічних харківських україністів 1920-х рр., одного з її унормовувачів у дусі поєднання народномовних рис із кращими зразками нової літературної мови XIX-XX ст. М. Сулими. Його «Українська фраза: коротенькі начерки», що вийшла друком у Харкові 1928 р.⁴⁶, містить цікаві, проте не завжди однозначні спостереження й думки щодо українського фемінінного словотворення та слововживання. Дозволимо собі їх розлогіше цитування, аби якнайточніше ідентифікувати зміст міркувань видатного вченого стосовно розвитку українського «жіночого назовництва».

⁴² Сімович В. Праці: У 2 т. Мовознавство.— Чернівці, 2005.— Т. 1.— С. 54.

⁴³ Нелюба А. М. «Тендерна лінгвістика»...— С. 137.

⁴⁴ Телемко О. Олекса Синявський // Передмова до видання «Олекса Синявський. Норми української літературної мови.— Л., 1941».— <http://ru.scribd.com/doc/96346547/Slov-Nyk>.

⁴⁵ Шевельов Ю. В. Нормалізація літературної мови // Передмова до видання «Олекса Синявський. Норми української літературної мови.— Л., 1941».— <http://ru.scribd.com/doc/96346547/Slov-Nyk>.

⁴⁶ Сулима М. Українська фраза: коротенькі начерки.— Х., 1928.— 99 с.

«Професійні й інші подібні до них назви в українській мові бувають здебільшого осібно для чоловіків і осібно для жінок, — зазначає М. Сулима. — Українська мова взагалі уникає вживати в спільному роді тих слів, що означають посаду, професію, звання, рангу тощо, й надавати тим словам ознак граматичного (формального) чоловічого роду без огляду на стать. У російській мові, як відомо, такі слова, як *от автор, композитор, писатель*, а так само, напр., *товариш, приятель*, однаково можуть стосуватися до осіб жіночої статі, як і чоловічої. В українській фразі буває інакше: він — *автор*, вона — *авторка*; він — *композитор*, вона — *композиторка*’, він — *письменник*, вона — *письменниця*’, він — *лікар*, вона — *лікарка*’, він — *професор*, вона — *професорка* й т. ін.»⁴⁷. Однак автор не уточнює, про який тип мовлення йдеться. Народно-розмовного мовлення його слова стосуються повного мірою (цьому типу мовлення розрізнення за статтю було і є притаманне, цей факт годі заперечувати), а от чи актуальна така закономірність щодо інших стилів, не зрозуміло.

І далі: «... на професійні й інші аналогічні до них назви для жінок українська мова широко використовує відповідні формальні закінчення жіночого роду (граматичного)⁴⁸, а втім це буває не завжди»⁴⁹. У наступних рядках автор визнає, що вживання фемінізованої назви не завжди доречно: «Коли професійні жіночі назви можуть причинитися до плутанини, коли зміст фрази стосується не до самих жінок, а й до чоловіків, взагалі — до людей, то ми вживаємо чоловічих назв і для жінок. Наприклад: *Леся Українка — один із найкращих поетів*’, коли б ми були сказали тут “одна з найкращих поеток”, то цим би ми підкреслили вагу Лесі Українки лише серед жінок-поеток, а не серед усіх поетів взагалі». Або: «Через це, говорячи, припустім, про якусь жінку, що вона — *професорка історії*, іноді треба буває сказати, що вона — видатний *професор* (знавець) *історії*, вона — один із найкращих *професорів* (знавців) *історії*. З тих самих міркувань загального характеру ми кажемо про жінок іще й так, напр.: вона — *секретар Сільради*, вона на посаді *рахівника, діловода, статистика, лаборанта, асистента*’, вона — *завідувач школи* й ін.»⁵⁰.

В основі явища, про яке йдеться в наведених міркуваннях М. Сулими, лежить генералізувальна функція маскулінізмів — питома, характерна особливість слов’янських мовних систем, яка має давнє, ґрунтовно вивчене і пояснене дослідниками походження⁵¹ та цілком об’єктивні рефлексії і в українській мові. Це визнає й сам автор: «Професійні чоловічі назви, окрім свого спеціально-чоловічого значіння, мають ще й загальну силу, характеризуючи всіх людей якоїсь професії чи стану без огляду на натуральний рід, на стать. А жіночі назви мають завжди обмежене, специфічно-жіноче значіння. Згадаємо тут до речі оці слова: *людина, чоловік, жінка*. Слово *чоловік* у нашій літературній мові означає особу чоловічої статі, *жінка* — жіночої статі, *людина* об’єднує в со-

⁴⁷ Там же.— С. 11.

⁴⁸ Приклади, які далі наводить М. Сулима (*танцюрист і танцюристка, учитель і вчителька, селянин і селянка, служник і служниця, робітник і робітниця, в’язальник і в’язальниця, полільник і полільниця, викладач і викладачка, асистент і асистентка, актор і акторка*), жодних заперечень не викликають — це нормативні, усталені в літературній українській мові фемінативи, не вживати які в контекстах, що не суперечать стильовій нормі, немає підстав.

⁴⁹ Сулима М. Знач. праця.— С. 11.

⁵⁰ Там же.— С. 11-12.

⁵¹ Шульга М. В. Славянський граматический род: привативная оппозиция // Вопр. языкознания.— 1997.— № 3.— С. 26-39; Безтояско О. К., Городенська К. Г., Ру синівський В. М. Знач. праця.— С. 60-80; Архангельская А. Сексизм в языке...— С. 42-54.

бі обидва ці значіння. Коли ми, маючи на увазі цю схему, кваліфікуватимемо значіння, напр., слів *поет* і *поетка*, то нам доведеться сконстатувати, що *поетка* йде рівнобіжно до жінка, а слово *поет* становить собою паралелю до *чоловік* і, опріч того, до *людина*. Отже значіння чоловічих назов — ширше, а жіночі назви — індивідуалізовані, обмежені на змісті». М.Сулима зауважує, що «звучи жінку чи дівчину *товаришкою* (а не товаришем), ми тимчасом можемо сказати так: *Серед усіх моїх товаришів вона — найкращий мій товариш*. Так само й це: *Вона—моя велика приятелька*, але вона—*найбільший приятель мені серед усіх моїх приятелів*. Вона —*революціонерка*, але вона належить до найвидатніших *революціонерів*. Вона *письменниця*, але вона — найпопулярніший тогочасний *письменник* і т. ін. Коли б і вдруге ми сказали були, напр., “*письменниця*” (а раніше — “*революціонерка*” тощо), то це не характеризувало б загальности, промовляло б лише за певне вузьке коло жінок, а не за всіх взагалі діячів якоїсь категорії»⁵².

Але ж як тоді бути з виголошеним М. Сулимою переконанням у тому, що лише в російській мові, на відміну від української, слова *автор*, *композитор*, *писатель*, так само як і *товариш*, *приятель* тощо, можуть «однаково стосуватися до осіб жіночої статі, як і чоловічої»; що українська мова «взагалі уникає вживати в спільному роді тих слів, що означають посаду, професію, звання, рангу тощо, й надавати тим словам ознак граматичного (формального) чоловічого роду без огляду на стать»?

Проте будьмо об'єктивні: рекомендації М. Сулими щодо доцільності вживання як несуперечливих природі української мови фемінативів, так і чоловічих родо-особових назв на позначення жінки цілком слушні. У російській мові у сфері професійних (ширше — статусних) найменувань активність фемінізації є справді значно нижчою, ніж в українській мові, головним чином завдяки меншій мірі продуктивності фемінізувального суфікса **-к(а)**⁵³. Інша справа—стилістична стратифікація української мови і доцільність перенесення народнорозмовних елементів на всі без винятку сфери спілкування⁵⁴. Зважимо і на те, що в 20-х роках минулого століття стилістична система української мови ще не була усталеною. У кожному разі, це — погляд вченого на творення й функціонування фемінативів в українській мові, який ще раз підтверджує: не все тут так просто.

Про О. Синявського Ю. Шевельов висловлювався з найглибшою повагою і шаную: «Синявський, науковець і професор університету, що вніс у проблеми нормалізації глибоке знання, науковий досвід і методу не тільки відчуття тенденцій розвитку, а й розуміння їх»⁵⁵. У розділі «Словотвір» О. Синявський пише: «...без доброго ознайомлення з словотворчими засобами мови й їх уживанням не можна належно знати мови, особливо коли взяти на увагу те, що інтелігенція на Україні не одномовна, а це стоїть на перешкоді до розвитку

⁵² Сулима М. Знач, праця.— С. 12.

⁵³ Див. докладніше: Федотова М. Е. Лексические инновации в сфере наименований женских профессий // Слово в динамике : Сб. науч. тр. Твер. гос. ун-та.— Тверь, 1997.— С. 90; Архангельська А. Новотвори-фемінативи...— С. 77; Годована М. П. Словник-довідник назв осіб за видом діяльності / За ред. Л. В. Туровської.— К., 2009.— 176 с.

⁵⁴ Свого часу В. Сімович зазначав: «Щоб навчитися по-українськи, треба прислухатися до *старих дідусів* (курсив наш. —А. А.), і то неписьменних, та до жінок, головно, до наших *сільських бабусь* (курсив наш. — А. А.), які не мали ще нагоди зіпсувати собі своєї гарної мови», наголошуючи при цьому і на орієнтації на мову письменницьку, бо й «мова письменницка у своїй основі народня» (Сімович В. Знач, праця.— С. 65).

⁵⁵ Шевельов Ю. Знач, праця.

поправного натурального словотвору»⁵⁶. У цій праці автор подає семантико-словотвірний огляд іменникових приростків (суфіксів), подекуди доповнюючи його характеристикою твірної основи, проте назви жінок та засоби їх творення в «Нормах української літературної мови» не виокремлено і жодних коментарів щодо самого явища фемінізації не подано⁵⁷.

Не згадує про фемінативи й О. Курило у своїх «Увагах до сучасної української літературної мови», що вперше вийшли друком у 1920 р., пізніше — у значно більшому обсязі в третьому виданні — у 1925. Ця праця, як відомо, набула статусу одного з найкращих за всі часи підручника зі стилістики української мови, хоч і тут жодних зауваг щодо природності регулярних назв осіб жіночої статі не знаходимо⁵⁸.

До тих українських учених і мислителів, що зосереджували увагу на фактах руйнівного впливу російської мови на українську мовну систему, безперечно, належить і І. Огієнко з його відомою працею «Наша літературна мова»⁵⁹. «Достеменно знаючи усі рифи прямої і прихованої русифікації українців, що з роками набувала чимраз ширшого наступу, автор книги закликає читачів пам'ятати про притаманні ознаки української мови і, за прикладом українських письменників, не допускати її суржикізації», — зазначає в передмові до сучасного перевидання книги М. Тимошик⁶⁰. Проте і в праці І. Огієнка про вияви русифікації в царині «жіночого словотворення» навіть не згадується. Автор лише принагідно наводить думку про те, що «наша мова витворила паристі форми для назв істот: чоловічі й жіночі, напр., *учитель* — *учителька*, *професор* — *професорка*, *гість* — *гостя*, *друг* — *другиня*, *учень* — *учениця*»⁶¹, а під фемінізацією (якій справді присвячена чимала частина авторових зауваг) розуміє так зване ожіночення — надання українським іменникам, на противагу російській мові, закінчення **-а**, **-я**: *роля*, *бензина*, *керосина*, *вазелина*, *паралеля*, *кляса*, *педаля*, *дублета*, *ранга*, *шприца*⁶² тощо і намагається переконати читача в неприродності для нашої мови російських очоловічених форм: «У нашій мові у певних групах помічається вперта боротьба чоловічого роду з жіночим. І звичайно жіночий бере гору: *дублет* — *дублета*, *шприц* — *шприца*. Насиллям і силою накинених нам російських форм не приймаємо і не приймемо»⁶³.

Подібну думку свого часу обстоював і В. Сімович стосовно форми жіночих прізвищ в українській мові: їх маскулінізація (*пані Дуб*, *пані Стефанів*) — це вживання на московський спосіб, для нашої мови неорганічне, противиться і традиції, й вуху! Природним маркером жіночості в українській мові, на переконання вченого, мав би стати суфікс **-ова**⁶⁴. Проблеми вживання жіночих

⁵⁶ Снявський О. Н. Норми української літературної мови.— Л., 1941.— С. 86.

⁵⁷ Там же.— С. 87-97.

⁵⁸ Курило О. Уваги до сучасної літературної мови.— К., 2004.— 303 с.

⁵⁹ Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Наша літературна мова : Як писати й говорити по-літературному. Мовні нариси.— Вінніпег, 1958.— 424 с.

⁶⁰ Тимошик М. Урок синівського вболівання за долю української мови: до передруку в Україні головних праць І. Огієнка / І Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Наша літературна мова / Упоряд. М. С. Тимошик.— К., 2011.— С. 32.

⁶¹ Огієнко І. Наша літературна мова.— С. 168.

⁶² Там же.— С. 190.

⁶³ Там же.— С. 168.

⁶⁴ Сімович В. Знач. праця.— С. 286-287. Проте в українській офіційній мові на межі 1920-х — 1930-х років було усунуто цілком народні «присвійні» жіночі прізвищеві форми на зразок Марія Грінченкова, Олена Курилова як такі, що «ніби знаменують приниження жінки, залежність від чоловіка, присвійність її чоловічій статі (С. Єфремов) і замість них прийнято без змін прізвища чоловіка (Марія Грінченко, Оксана Орел)» (Тараненко О. Суперечності між національним і соціальним у розвитку літературної мови // Екологія мови і мовна політика в сучасному суспільстві: 36. наук, праць.— К., 2012.— С. 93).

прізвищ у маскулінізованій чи фемінізованій формі торкається й І. Блажкевич у статті «Як писати?»⁶⁵: «Так воно все вимішується, що я сама вже не знаю, хто я: *Блажкевич* чи *Блажкевичева*». Проте далі вона звертає увагу не лише на своє власне, але й загальне нерозуміння закономірностей уживання в тогочасній мові «таких протилежних назв жінок, як *посол*, але *сенаторка*, *провідниця*, *секретарка*, *директор-справник*, *директор-бухгалтер*, але *директорка*». І розмірковує: «Переживши свій вік на селі, звикла я до того, що селяни ніколи не скажуть “склепар”, “поштар” чи “директор”, якщо це становисько займає жінка, але називають (на мою думку правильно): *склепарка*, *поштарка*, *директорка*, *молочарка* і т. п., а там: *Круглячка*, *Шекеричка*, *Блажкевичка*, *Купчиха* і т. п. Належало б отож і в письмі ці назви усталити, а то виходить трохи смішно: навчальна *редакторка* і *видавець* О. Кисілевська. А що на це філологи-україністи?»⁶⁶. Погодьмося — І. Блажкевич усе ж говорить про селян і живу народнорозмовну мову, яку, на її думку, слід усталити «в письмі» як взірць літературної норми.

Досліджуючи жіночі та чоловічі маркери статей у західноукраїнських часописах для жінок 20-30-х років ХХ ст., О. Пода теж виявляє виразну неусталеність у функціонуванні жіночих назв: вони часто уживалися разом з іншими статевими дистинктивними, що, ймовірно, засвідчувало незвичність словотвірно фемінізованої назви для українського жіноцтва: *жінка-режисерка*, *жінка-патріотка*, *жінка-геройка*, *читачка-господиня* тощо. Водночас досліджений нею матеріал фіксує й самостійні фемінативи (яких, до речі, порівняно з рідними назвами жінки, наведеними у статті, кількісно не так уже й багато, щоб можна було виявити якусь більш-менш стабільну тенденцію. — А. А.) *інструкторка*, *літературна лявреатка*, *редакторка*, *організаторка*, *передплатниця*, *пожертвувачка*, *емігрантка*, *читачка*, *письменниця*, *помічниця*, *артистка*, *геройка*, *патріотка*. Однак далі дослідниця зауважує, що в періодичних і неперіодичних виданнях були наявні й іменники чоловічого роду *агроном*, *інструктор*, *письменник*, *рільник*, *учитель*, *книговодчик*, *видавець*, *редактор* тощо, у деяких випадках — і на позначення жінки⁶⁷.

Українізація 20-30-х років ХХ ст., яка на практиці була тимчасово зорієнтована на дерусифікацію, стала унікальним стимулом до потужного розвитку української мови, оприявлення її питомих ресурсів, повернення українців, зокрема й через мову, до свого коріння (пор. питому назву тогочасної більшовицької політики *коренізація*). Проте, як бачимо, у працях українських граматицистів кінця ХІХ — поч. ХХ ст., у пізніших, замовчуваних або й заборонених

⁶⁵ *Блажкевич І.* Як писати? // Жіноча доля. — 1931. — Ч. 1-2. — С. 21.

⁶⁶ Там же.

⁶⁷ *Пода О. Ю.* Фемінативи і маскулінітиви як тендерні маркери журнальних заголовків у контексті тендерної політики західноукраїнських часописів для жінок // *Держава і регіони.* — 2008. — № 3. — С. 87-95. Порівнюючи дані, отримані на підставі іншого дослідження (*Пода О.* «Газети Радянської України 20-40-х рр. ХХ ст.: проблема тендерного маркування назв» // *Психолінгвістика.* — 2008. — Т. 1. — С. 197-204), автор зазначає, що внаслідок жорсткого контролю державними ідеологічними структурами у назвах газет 20-40-х років домінували іменники чоловічого роду *будівельник*, *газетяр*, *друкар*, *інженер*, *лінгвіст*, *медик*, *робітник* тощо («Народний учитель», «Текстильник», «Голос тракториста» та ін.) і що в жіночих виданнях такого жорсткого контролю не було. Проте кількісна перевага маскулінітивних номінантів у назвах газет того часу порівняно із заголовками в жіночих журналах є природним наслідком генералізувальної функції маскулінізму (номінант чоловічого роду позначає і особу взагалі, без огляду на стать, і чоловіка і жінку одночасно, і водночас є назвою самої професії), а не якогось жорсткого контролю «згори» над маскулінізмами і фемінативами в мові преси.

за радянських часів граматиках та спеціальних мовознавчих студіях про фемінізацію як явище послідовне і закономірне або хоча б як про стабільну тенденцію в розвитку «поправного натурального словотвору», свідчень немає. Натомість учені, що зосереджуються на аналізі творення та вживання в українській мові фемінізованих назв, так чи інакше визначають фемінізацію як явище гетерогенне, таке, що має і свої стимули, і свої обмеження. Здійснений аналіз засвідчує також виразну неусталеність у вживанні в означений період маскулінізованих та фемінізованих найменувань особи жіночої статі. Наступним етапом вивчення питання про послідовність і обов'язковість в українській мові процесів словотвірної фемінізації стане дослідження кількісних та якісних параметрів активності творення фемінізованих позначень жінки з використанням даних лексикографічних джерел, дотичних у часі до періоду українізації (Словника української мови Д. Яворницького (1920), Російсько-українського словника ділової мови М. Дорошенка, М. Станиславського, В. Страшкевича (1930), Російсько-українського словника за ред. А. Кримського (1924—1933) та ін.) у проекції на сучасний стан лексикографічної фіксації фемінативів.

[Рівне]

A. M. ARKHANHELKA

ON THE PROBLEM OF DERIVATIONAL FEMINIZATION IN PRESENT DAY UKRAINIAN LANGUAGE: TRADITION AND MODERNITY. I

In this article there was made an attempt to define the linguistic status of derivational feminization process in Ukrainian grammar in the projection of the period of Ukrainization of 20-30-ies of the XX century. The author analyzes the reflection of feminine derivation in grammars of the end of XX — beginning of XXI century as well as in the linguistic studies of those scholars, who stood on the positions de-Russification of the Ukrainian language and its nationalization.

Keywords: feminine derivation, feminine, Ukrainization, masculinity, generalising function.